

میرزا حسن خان مستوفی موسوم به «مستوفی الممالک» از نخست وزیران مشهور عصر قاجار در 1251 هجری شمسی در تهران متولد شد. پدر او میرزا یوسف آشتیانی سالها وزیر مالیه و مدتی نیز صدر اعظم دوره ناصرالدین شاه قاجار بود. به همین دلیل مستوفی از سنین نوجوانی در دربار شاه رفت و آمد داشت و در سالهای بعد توانست کارمند دفتري ناصرالدین شاه شود. شاه به دلیل اعتمادی که به میرزا یوسف داشت، مستوفی 12 ساله را پس از مرگ پدرش به وزارت مالیه کشور منصوب کرد و میرزا هدایت الله وزیر دفتر خود را به عنوان نایب او مأمور رسیدگی به کارهای مالیه نمود. اما میرزا هدایت نیز در 1271 هجری شمسی درگذشت و مستوفی 19 ساله اداره امور مالیه را به دست گرفت. پس از قتل ناصرالدین شاه 1275 - در اوائل سلطنت مظفرالدین شاه، امین الدوله صدر اعظم جدید که می خواست سر و سامانی به وضع مالی کشور بدهد، ناصرالملک را به وزارت مالیه برگزید و مستوفی جوان که حاضر نبود مقامی پایین تر از وزارت داشته باشد رهسپار اروپا شد و به مدت 10 سال به سیاحت و تجارت سرگرم شد. او در 1286 به درخواست میرزا علی اصغر خان امین السلطان (اتابک اعظم) به تهران بازگشت و تنها سمت خالی کابینه یعنی وزارت جنگ را عهده دار شد. مستوفی در روز 8 مرداد این سال جهت اخذ رأی اعتماد از سوی اتابک اعظم به مجلس معرفی شد. اما در همین روز اتابک هنگام خروج از مجلس ترور شد و به قتل رسید. میرزا حسن مستوفی در کابینه های میرزا احمد خان مشیرالسلطنه، میرزا ابوالقاسم ناصرالملک، حسینقلی خان نظام السلطنه مافی و میرزا جواد خان سعدالدوله نیز وزیر جنگ بود.

در دوره صدارت میرزا جواد خان سعدالدوله بود که تهران توسط مشروطه خواهان فتح شد. تیر 1288 - پس از خلع محمدعلیشاه و به سلطنت رسیدن احمد شاه، کابینه اول محمد ولی خان تنکابنی (سپهدار اعظم) تشکیل شد. در این کابینه، مستوفی وزیر مالیه بود. او در سومین کابینه محمد ولی خان نیز همین مسئولیت را داشت. با سقوط کابینه محمد ولی خان تنکابنی، مستوفی در 38 سالگی مأمور تشکیل کابینه شد و در سوم مرداد 1289 اولین کابینه خود را به مجلس دوم معرفی کرد. بیشتر اعضای کابینه او جوانانی بودند که در اروپا تحصیل کرده بودند. زمانی که میرزا حسن خان مستوفی الممالک کابینه خود را تشکیل داد، ایران در آستانه جنگ اول جهانی صحنه دخالت نیروهای انگلیسی، روسیه و آلمان بوده و وضع معیشتی مردم به شدت وخیم بود. از این تاریخ تا بهمن 1305 در یک دوره 16 ساله، 8 بار مستوفی مأمور تشکیل کابینه شد. اما این کابینه ها تحت تأثیر بحران اقتصادی و سیاسی داخل و تبعات جنگ اول جهانی و مداخلات نیروهای بیگانه در ایران غالباً کم دوام بود و عمر بعضی از آنها از چند هفته تجاوز نمی کرد.

کابینه اول مستوفی با مصوبه مجلس در مورد خلع سلاح افراد غیر نظامی مواجه شد. متعاقب این مصوبه، قوام السلطنه وزیر جنگ پس از چند اخطار به ستارخان و باقرخان با آنان که در پارک اتابک تهران مستقر بودند درگیر شدند. این درگیری با دهها کشته و مجروح و سپس بازداشت باقرخان روبرو شد.

کابینه دوم مستوفی با شروع جنگ اول جهانی و تاخت و تاز بیگانگان در ایران مقارن بود. کابینه سوم مستوفی با پیشروی نظامیان روس به طرف تهران و شورش مسلحانه نظام السلطنه مافی در غرب کشور همراه بود. کابینه چهارم با موج قحطی و مشکلات ناشی از جنگ در کشور 100 روز بیشتر دوام نداشت، کابینه پنجم در اوج خودسریهای رضاخان تشکیل شد و دولت ضعیف و بی اراده مستوفی که حتی بسیاری از وزیرانش گماشته رضاخان بودند، از سوی بعضی نمایندگان مجلس از جمله مرحوم مدرس استیضاح شد و مجبور به استعفا گردید. مستوفی سپس در دوره پنجم مجلس از تهران به نمایندگی انتخاب شد. اما عمر این مجلس نیز در بهمن 1304 یعنی 3 ماه پس از انقراض سلسله قاجار به پایان رسید. در اردیبهشت سال بعد رضا شاه تاجگذاری کرد سپس از مستوفی خواست مأمور تشکیل کابینه شود. مستوفی خواستار آزادی عمل خود در انتخاب وزیران شد و رضا شاه نیز او را به استثنای وزارت جنگ که به فروغی واگذار کرده بود، آزاد گذاشت. مستوفی کابینه ششم خود را در چنین شرایطی تشکیل داد. او وزارت مالیه را نیز به وثوق الدوله عاقد قرارداد 1919 سپرد. کابینه به دلیل آنکه در دوره فترت مجلس پنجم و ششم تشکیل شده بود به هنگام تشکیل مجلس ششم - تیر 1305 - طبق سنت پارلمانی استعفا داد ولی مستوفی مجدداً با رأی تمایل مجلس کابینه جدید را که به دلیل بعضی تغییرات در هیئت وزیران کابینه هفتم به شمار می رفت در شهریور آن سال تشکیل داد. این کابینه در بهمن همان سال با استیضاح نمایندگان مجلس سقوط کرد ولی

مجلس مجدداً به رئیس‌الوزرائی مستوفی ابراز تمایل نمود. در نتیجه آخرین کابینه میرزا حسن خان مستوفی الممالک در بهمن 1305 تشکیل شد. این کابینه نیز در خرداد سال بعد با استعفای مستوفی فرو پاشید. مرحوم مدرس در آن زمان گفته بود «مستوفی مثل شمشیر مرصع جواهر نشانی است که فقط برای روزهای بزم و سلام... باید آن را به کار بست. مملکت ما امروز احتیاج به شمشیر برنده و فولادی دارد» میرزا حسن خان مستوفی الممالک سرانجام در ششم شهریور 1311 در خانه یکی از بستگان خود در نزدیکی امام زاده قاسم دچار عارضه سکته قلبی شد و در سن 59 سالگی در گذشت. او به دفعات ازدواج کرد و به هنگام مرگ 23 فرزند از وی باقی ماند.